



IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059



VOL.3 № 5

2026

**SAID AHMADNING “BORSA KELMAS DARVOZASI” HIKOYASIDA EMOTSIONAL-
EKSPRESSIVLIKNI IFODALOVCHI LISONIY VA NOLISONIY VOSITALARNING TADQIQI**

Qodirov O'ktamjon Qosimjon o'g'li
Farg'ona davlat universiteti, magistrant

Annotatsiya

Har bir kitobxon biror roman, doston yoki hikoyani mutolaa qilish davomida asarning matni orqali o'z ongida turli o'zgarishlarni his etadi. Bu jarayonda, albatta, yozuvchining mahorati, ya'ni so'z va iboralardan o'z o'rnida foydalana olish tajribasi yetakchilik qiladi. Mazkur maqolada Said Ahmadning “Borsa kelmas darvozasi” hikoyasidagi emotsional-ekspressivlikni ifodalovchi lisoniy va nolisoniy vositalarning bir necha turlari haqida ilmiy tadqiqot o'tkaziladi. Bizga ma'lumki, ushbu hikoya Said Ahmadning avtobiografik hikoyasi sanaladi. Bu hikoyada qahramonning ichki dunyosi, xotiralari va yo'qotishlari keng yoritib berilgan. Asar o'quvchini vaqt, hayot va inson qadri haqida o'ylashga majbur qiladi. Undagi obrazlar va tasvirlar o'zining emotsionallikka boyligi bilan ajralib turadi, har bir voqea qalbga yaqin yetib boradi. Asar davomida insonning kechinmalari, orzu-armonlari va iztiroblari uyg'unlashib, chuqur falsafiy mazmun hosil qiladi. Shu jihatdan hikoya o'zining ta'sir kuchi va badiiy yuksakligi bilan e'tiborni tortadi. Hikoya matni bilan tanishish davomida bir necha o'rinlarda kuchli his-tuyg'uni ifodalovchi vositalarga guvoh bo'lamiz. Shuningdek, tadqiqot davomida asar matni chuqurroq o'rganilib, unda muallif tomonidan ilgari surilgan asosiy g'oya, badiiy niyat va mazmuniy sathlar yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: gradatsiya, takror, abbreviatsiya(qisqartma), kinoya, presuppozitsiya, jargon, maqol, tinish belgilari, ko'makchi morfema, atama, undalma, tagma'no.

**ИССЛЕДОВАНИЕ ЯЗЫКОВЫХ И НЕЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ ВЫРАЖЕНИЯ
ЭМОЦИОНАЛЬНО-ЭКСПРЕССИВНОСТИ В РАССКАЗЕ САИД АХМАД «ВРАТА
НЕВОЗВРАЩЕНИЯ»**

Кодиров Уктамжон Косимжон угли
Ферганский государственный университет, магистрант

Аннотация

Каждый читатель, читая роман, эпос или рассказ, испытывает различные изменения в своем сознании под воздействием текста произведения. В этом процессе, конечно же, ведущую роль играет мастерство писателя, то есть опыт использования слов и фраз в их расстановке. В данной статье проводится научное исследование нескольких типов лингвистических и нелингвистических средств выражения эмоциональной выразительности в рассказе Саида Ахмеда «Врата, которые не откроются». Как известно, этот рассказ считается автобиографическим для Саида Ахмеда. В нем подробно описывается внутренний мир, воспоминания и потери героя. Произведение заставляет читателя задуматься о времени, жизни и человеческих ценностях. Образы и сцены в нем отличаются эмоциональной насыщенностью, каждое событие трогает до глубины души. На протяжении всего произведения сочетаются человеческий опыт, мечты и страдания, создавая глубокое философское содержание. В этом отношении рассказ привлекает внимание своей силой воздействия и художественной высотой. При знакомстве с текстом рассказа мы видим средства выражения сильных эмоций в нескольких местах. Кроме того, в ходе исследования текст произведения изучается более подробно, выделяя основную идею, художественный замысел и содержательные уровни, выдвинутые автором.

Ключевые слова: Градация, повтор, аббревиация (сокращение), ирония, пресуппозиция, жаргон, пословица, пунктуация, вспомогательная морфема, термин, обращение, подтекст.

**A STUDY OF LINGUISTIC AND NON-LINGUISTIC MEANS EXPRESSING EMOTIONAL
EXPRESSIVENESS IN SAID AHMAD'S STORY “THE GATE OF NO RETURN”**

Qodirov O'ktamjon Qosimjon o'g'li
Fergana State University, Master's student

Abstract

Every reader feels various changes in his consciousness through the text of the work while reading

a novel, epic or story. In this process, of course, the writer's skill, that is, the experience of using words and phrases in their place, is the leader. This article conducts a scientific study of several types of linguistic and non-linguistic means of expressing emotional expressiveness in Said Ahmed's story "The Gate That Will Not Come". As we know, this story is considered an autobiographical story by Said Ahmed. This story extensively covers the inner world, memories and losses of the hero. The work makes the reader think about time, life and human values. The images and images in it are distinguished by their emotional richness, each event reaches close to the heart. Throughout the work, human experiences, dreams and sufferings are combined, creating a deep philosophical content. In this regard, the story attracts attention with its impact and artistic height. During the acquaintance with the text of the story, we witness the means of expressing strong emotions in several places. Also, during the research, the text of the work is studied in more depth, highlighting the main idea, artistic intention and content levels put forward by the author.

Keywords: Gradation, repetition, abbreviation, irony, presupposition, jargon, proverb, punctuation, auxiliary morpheme, term, vocative, subtext.

Emotsiya tushunchasi mavjud lug'atlarda turlicha izohlanadi. Jumladan, psixologiyaga oid lug'atlarda "Emotsiyalar (lot. *moveo* – hayajonlantiraman, iztiroblayman) – "emotsiya" termini ko'p hollarda "hissiyot" termini bilan bir ma'noda ishlatiladi. Emotsiya shaxsning voqelikka bo'lgan o'z munosabatini his qilishidan kelib chiqadigan, uning ehtiyoj va qiziqishlari bilan bog'liq bo'lgan yoqimli yoki yoqimsiz kechinmalaridir", deb talqin qilinadi [1; 193]. Falsafiy lug'atlarda esa bu so'zga: "Emotsiya (lot. *moveo* – hayajonlantiraman, iztiroblayman) shaxsning muayyan voqelikka nisbatan o'z munosabatini his qilishidan kelib chiqadigan, uning ehtiyoji va qiziqishi, obyektarning ahamiyatli tomoni bilan bog'liq bo'lgan turli darajadagi, mazmundagi va shakldagi yoqimli hamda yoqimsiz kechinmalar majmuasidir. Emotsiya hissiyot tushunchasi bilan bir ma'noda ishlatiladi. Lekin "hissiyot" bilan "emotsiya" tushunchasini aynan bir deb hisoblash mumkin emas", deb tavsif beriladi [2; 459].

Izohli lug'atlarda esa "emotsiya" (fr. *émotion* < lot. *emovere* – hayajonga solmoq, to'liqlantirmoq) tashqi va ichki qo'zg'atuvchilar ta'siri natijasida odam va hayvonlarda paydo bo'ladigan ruhiy kechinma; his-tuyg'u; his-hayajon; qo'zg'alish" sifatida tavsiflanadi [3; 459].

"Ekspressiv" so'zi lotin tiliga mansub bo'lib, lug'aviy jihatdan "kuchaytirilgan" degan ma'noni bildiradi. Mazkur termin tilshunoslik sohasiga ko'chma ma'noda kirib kelgan bo'lib, "kuchli hissiy obrazlilik xususiyati"ni ifodalaydi [4; 6]. Ekspressivlik tilshunoslikning eng murakkab kategoriyalaridan biri sanaladi, chunki u tilda subyektiv omilning namoyon bo'lishi va uning obyektiv voqelikni anglash jarayoni bilan uzviy bog'liqligi bilan xarakterlanadi [5; 10]. Shuningdek, Said Ahmadning mazkur hikoyasida emotsional-ekspressivlik va uni ifodalovchi vositalarning kitobxonga qay darajada ta'sir etishi muhim ekanligiga guvoh bo'lamiz.

Adabiyotlar tahlili. Tilshunoslarning til birliklarining konnotativ ma'nosiga e'tibor qaratishi "emotivlik" va "ekspressivlik" tushunchalarini semantik hamda stilistik tadqiqotlarda ajratish zaruratini yuzaga keltirdi [8]. 1980–1990-yillarda jahon tilshunosligida yuzaga kelgan bahs-munozaralar, ushbu tushunchalarning sinonimligiga qarshi chiqqan olimlarning pozitsiyalari til va nutq dioxotomiyasiga asoslanganligini ko'rsatdi (V.N. Teliya, M.N. Kojina, I.R. Galperin va boshqalar). Emotsionallik psixolingvistik kategoriya sifatida, "intellekt va iroda bilan bir qatorda", E.M. Galkina-Fedorukning fikriga ko'ra, til birliklari sistemasining komponenti bo'lib, kontekstda neytrallashishga qodir emas [9; Galkina-Fedoruk, 1958]. Ekspressivlik esa kommunikativ aloqa jarayonida so'zlovchining adresatga bo'lgan subyektiv munosabatini ifodalovchi pragmatik ahamiyatga ega vosita sifatida xizmat qiladi.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqot jarayonida Borsa kelmas darvozasi hikoyasidagi emotsional-ekspressivlikni ko'rsatuvchi lisoniy va nolisoniy vositalar birma-bir tahlil qilinib, ularning ilmiy tavsifi berildi. Bunday vositalarning kitobxonga qanday ta'sir etishi hamda asarning badiiy qiymatini oshirishdagi o'rni aniqlashtirildi. Shuningdek, Said Ahmadning mazkur hikoyasi hozirgacha lingvopragmatik jihatdan yetarlicha o'rganilmaganligi va undagi emotsional-ekspressiv vositalarning badiiy qiymati yuqori ekanligi bois, ularning matndagi funksional ahamiyati izohlab berildi.

Tahlil va natijalar. Buning uchun, avvalo, so'zning emotsional-ekspressivlik darajasi so'zlovchining lisoniy layoqatiga bog'liq bo'lishini yodda tutgan holda, emotsional-ekspressivlikni amalga oshirish mumkin bo'lgan ayrim usullarni belgilab olamiz va aynan shu usullarga Said Ahmad hikoyasidan misollar keltirish orqali yozuvchi aslida nima demoqchi ekanligini ko'rib chiqamiz.

Takror. Takror (arab. – qaytarish, takrorlash) termini, yuqorida qayd etilganidek, lingvistik adabiyotlarda "takrorlash", "reduplikatsiya" (so'z negizini takrorlash yo'li bilan yangi so'z yasash), "ikki

martaga oshirish” kabi ayrim hollarda bir-biridan farqlanmaydigan, boshqa hollarda esa turli ma’nomlarni ifodalovchi tushuncha sifatida talqin qilinadi [6; 378]. Mazkur maqolada muallif qo‘llagan takror esa matnning kitobxonga ta’sirchanligini oshirishga xizmat qilgan. Tilshunoslikda takror (repetitsiya) tushunchasi nutqiy ta’sirchanlikni oshirish, fikrni kuchaytirish yoki grammatik ma’noni ifodalash maqsadida so‘z, ibora yoki gap bo‘laklarining qayta qo‘llanilishini anglatadi. Bu hodisa badiiy nutq, stilistika va leksikologiyada muhim o‘rin tutadi.

Бунда буюк бир сукунат хукмрон. Бу ерда хотира, бу ерда хаёллар, ўксиклик, етимлик изтироблари, соғинч хукмрон...

(“Қорақўз мажнун”) [7; 27]

Hikoyadan olingan mazkur qisqa parchada takrorlarning bir necha turlariga guvoh bo‘lamiz. O‘z o‘rnida bu takrorlar, ya’ni leksik birliklar va gap bo‘laklarining misra boshida takrorlanishi (anafora), emotsionallikni oshirishga katta xizmat qilgan.

2. Qisqartma

Bizga ma’lumki, qisqartmalar so‘z yoki so‘z birikmalarining bosh harflari yoxud ma’lum qismlarini birlashtirish orqali hosil qilingan birliklar hisoblanadi.

Баъзан маҳаллага ГПУ одами келиб, оксоқолга нималарнидир тушунтирарди. Оксоқол эса уйма-уй юриб, қоронғи тушгандан кейин кўчага чиқмасликларини, болаларни ҳам уйда ушлаб туришларини тайинларди. Биз болалар барибир қочиб чиқиб кетардик. Биламиз, ГПУ одами бекорга келмаган.

(“Қорақўз мажнун”) [7; 28]

Ushbu asarda qo‘llangan ГПУ so‘zi “Государственное политическое управление” birikmasining qisqartmasi hisoblanadi. Yozuvchi ushbu qisqartmani qo‘llash orqali kitobxonga o‘sha davrning haqiqiy muhitini ko‘rsatishga erishgan.

Ya’ni hikoya matni bilan tanishar ekanmiz, bu qisqartmalar o‘zining tarixiy davrga xosligi bilan ajralib turadi. Shu sababli ham matndagi qisqartmalarni emotsionallikni ko‘rsatuvchi vosita sifatida baholash mumkin.

3. Orzu-istak mayli va tinish belgisi

Tilshunoslikdan xabardor kitobxonlarga ma’lumki, orzu-istak mayli orqali inson o‘z istak va kechinmalarini ifodalaydi. Yozma nutqda tinish belgilarining qo‘llanishi esa so‘zlarning qay tarzda ifoda etilganini anglashga yordam beradi.

Қани энди қимирлаб бўлса! Бирининг оёғи бирининг бошида, бирининг боши бошқасининг кўлтиғида қисилиб қолган.

Биров бировни танимайди.

Қани энди бу азобга чидаб бўлса! Маҳбус инграр, ваҳший бир овозда бўкирарди.

Марказнинг буйруғи билан “дохий” Сталин мавзолейга кўйилаётганда Совет мамлакатининг жамики худудларида поездлар, кемалар, машиналар, ҳамма транспорт воситалари келган жойларида тек котадилар.

Сиёсий маҳбусларни олиб кетаётган эшелонга станцияларда алоҳида “хурмат” билан йўл бўшатиб беришарди.

(“Қорақўз мажнун”) [7; 30–31, 38]

Yuqorida keltirilgan parchalar orqali yozuvchining o‘sha davrdagi his-tuyg‘ularini chuqur anglash mumkin. Matn tarkibida orzu-istak mayli qo‘shimchalari va undov belgilarining qo‘llanishi kitobxonga o‘sha davrning ruhiy holatini his qilish imkonini beradi. Bu esa matnning ekspressiv ta’sirini yanada oshiradi.

Bundan tashqari, so‘nggi misolda qo‘llangan qo‘shimchi belgisi “хурмат” so‘zining kinoya ma’nosida ishlatilganini ko‘rsatishga xizmat qilgan. Umuman olganda, badiiy asarni o‘qishda tinish belgilarining o‘rni nihoyatda katta ekanligini yuqoridagi misollar orqali ham anglash mumkin.

4. Ko‘makchi morfema

O‘zbek tilshunosligida *-gina*, *-kina*, *-qina* kabi lug‘aviy shakl yasovchi, ya’ni erkalash va kichraytirish ma’nosini ifodalovchi qo‘shimchalar mavjud.

Штаб олдида оқ халат кийган итхона ветеринари иркитгина чол бир кўлида белкурак, бир кўлида қоғоз қоп ушлаб кутиб турарди.

(“Қорақўз мажнун”) [7; 33]

Mazkur parchada *irkit* so‘zi salbiy ma’noda qo‘llanadi. Ammo hikoya davomida ushbu so‘zga erkalash-kichraytirish qo‘shimchasining qo‘shilishi salbiylik darajasini yumshatishga xizmat qilgan va

kitobxonda asarga nisbatan qiziqish uygʻotgan.

5. Jargon

Jargon — muayyan ijtimoiy guruhga xos boʻlgan leksik, fonetik va grammatik xususiyatlarga ega til shaklidir. U umumxalq tili va mahalliy shevalardan farqlanadi. Jargon muayyan ijtimoiy muhitda yuzaga kelib, shu qatlam manfaatlariga xizmat qiladi. Talabalar, harbiylar yoki ayrim kasb egalari orasida jargonlar keng uchraydi. Bunday birliklarni terminologik tizim bilan aralastirmaslik lozim. Jargonlar tez oʻzgaruvchan va barqaror boʻlmagan xususiyatga ega.

Borsa kelmas darvozasi hikoyasida ham bir necha jargon birliklarga duch kelamiz.

Бутун шўро заминининг қон томиридек таралган темир излар бўйлаб судралган «Бахтсизлар уйи»да бугуни қоронғу, эртаси номаълум ЗЕК деб аталмиш жисмоний шахслар сарсон-саргардон кезарди.

(“Қоракўз мажнун”) [7; 32]

Mazkur parchada ishlatilgan ЗЕК jargoni oʻsha davrdagi mahbuslarga nisbatan qoʻllangan. Bu birlik oʻz navbatida emotsional-ekspressivlikni ifodalovchi vosita sifatida xizmat qilgan.

6. Gradatsiya

Tilshunoslikda gradatsiya (lot. *gradatio* — zinapoya, daraja) — soʻz yoki iboralarning maʼno kuchayishi yoki pasayishi tartibida joylashtirilishi orqali ifodalilikni oshiruvchi stilistik vosita hisoblanadi [10]. Bu usul nutq taʼsirchanligini kuchaytirish maqsadida qoʻllanadi.

Ширимбетов букчайганча, оёқлари букилганча қотиб қолган эди. Ҳалигача очиқ турган кўзларида нур сўнган. Чексиз алам, изтироб, нафрат акс этган бу кўзлар энди лоқайд, ҳеч қандай маъно англамас эди.

(“Қоракўз мажнун”) [7; 31]

Mazkur parcha koʻtariluvchi gradatsiyaga misol boʻla oladi. Yozuvchi *алам, изтироб, нафрат* soʻzlarini ketma-ket qoʻllash orqali gradatsiyadan foydalangan va matn taʼsirchanligini oshirishga erishgan.

Xulosa

Xulosa oʻrnida shuni aytish mumkinki, Said Ahmadning Borsa kelmas darvozasi hikoyasida emotsional-ekspressivlikni ifodalovchi vositalar oʻzining serqirraligi va rang-barangligi bilan diqqatga sazovordir. Mazkur hikoya, yuqorida taʼkidlanganidek, hayotiyliigi, yaʼni avtobiografik xususiyati bilan ham ajralib turadi. Shuningdek, hikoya matni bilan tanishish davomida bir necha oʻrinlarda tagmaʼno va presuppozitsiya hodisalariga ham duch kelamiz. Bu vositalar ham asar matnining ekspressivligini oshirishga xizmat qiladi. Hikoya bilan tanishgan kitobxon ongida his-tuygʻularning muayyan darajada oʻzgarishi kuzatiladi. Ayrim oʻrinlarda quvonch, boshqa joylarda esa qaygʻu va iztirob hissi uygʻonadi. Albatta, bunday holatlar maʼlum lisoniy va nolisoniy vositalar orqali yuzaga chiqadi. Mazkur maqolada yuqorida keltirilgan misollar asosida tahlillar olib borildi va tilimizning ifoda imkoniyatlari naqadar keng ekanligi yana bir bor oʻz tasdigʻini topdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Turgʻunov Q. Psixologiya terminlarining ruscha-oʻzbekcha lugʻati. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1975. – 193 b.
2. Falsafa: qomusiy lugʻat / tuzuvchi va masʼul muharrir Q. Nazarov. – Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati, 2004. – 459 b.
3. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. J. II. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2002. – 38 b.
4. Madjidova R. U., Muhiddinova X. S., Sultanova Sh. M. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent, 2015. – 6 b.
5. Шарова В. В. Средства выражения экспрессивности в сатирическом художественном тексте: на материале романов И. Ильфа и Е. Петрова «Двенадцать стульев» и «Золотой телёнок»: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Санкт-Петербург, 2003.
6. Ахманова С. О. Словарь лингвистических терминов. – Москва, 1987..
7. Ahmad Said. Qorakoʻz majnun: hikoyalar. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2001. – 240 b.
8. Abduraximova N. Emotionality as a Functional-Semantic Category. Scientific Views on the Terminology of Emotion // The Lingua Spectrum. – 2025. – Vol. 10(1). – P. 99–107.
9. Галкина-Федорук Е. М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке: сборник статей по языкознанию. – Москва, 1958.
10. Wikipedia Oʻzbekcha. – URL: uz.wikipedia.org